

Válasz Erős Ferenc, Gyáni Gábor és Hadas Miklós bírálataira

Tisztelt Bírálók! Tisztelt Bizottság!

Mindenekelőtt szeretném megköszönni Bírálóimnak a pályamunkámnak szentelt megtisztelő figyelmüket és támogató véleményüket. Három különböző szakma jeles képviselője – egy pszichológus, egy történész, és egy dzsenderkutató¹ szociológus – értékelte a munkámat a maga nézőpontjából és mindhárman számomra mindenképpen komolyan megfontolandó kritikákat, ötleteket, bíráló megjegyzéseket fogalmaztak meg. Ezek több szempontból is fontosak kutatómunkám szempontjából, hiszen nem csupán okulásomra szolgálhatnak, de a benyújtott pályamunkám egyes részeire alapuló angol nyelvű publikáció előkészítése során különféle javítások és kiegészítések kiindulópontjai lehetnek, valamint további kutatások felé irányíthatnak. Az alábbiakban (alfabetikus sorrendben) részletesen válaszolok az Opponensek által felvetett észrevételekre.

I.

Erős Ferencnek, aki szerint a pályamunkaként benyújtott könyvem „nem csupán adalékokat, hanem alapvető és elsődleges ismereteket nyújt és új összefüggéseket tár fel egy olyan területen, amely Magyarországon szinte napjainkig tabunak számított mind a közgondolkodásban, mind pedig a társadalomtudományokban”, hálás vagyok értő kritikájáért.

Köszönöm, hogy felhívta a figyelmet az általam közölt nyelvi-terminológiai elemzések gendernyelvészeti szempontú továbbgondolásának lehetőségére. A „társadalmi nemhez kapcsolódó kommunikációs sajátosságok”² vizsgálata valóban gazdagíthatná ezt a területet, s remélhetőleg a jövőben lesz mód ilyen megközelítések alkalmazására is.

Erős Ferenc az első fejezetben bemutatott 1942-es „valódi, kézzel fogható homoszexuális-lista” kapcsán megjegyzi, hogy „[m]indez fontos adalék a holokauszt magyarországi történetéhez, és mindenképpen érdemes volna további kutatásokat végezni e téren is”. Természetesen messzemenően egyetértek a további kutatások szükségességére vonatkozó felvetéssel – annál is inkább, mert az üldözöttek különböző csoportjaival szemben alkalmazott bánásmód több ponton összeért, valamint eddigi ismereteink szerint (ahogy ezt az első fejezetben kiemeltem) egyelőre

ez az egyetlen dokumentum, ami a homoszexualitás magyarországi történetét a Holokauszthoz kapcsolhatja: hiszen [...] nincsenek arra vonatkozó megbízható adataink, hogy általában mi történt a homoszexuális emberekkel Magyarországon az 1940-es években, és arról sem tudunk semmi biztosat, hogy milyen sors várt a listán szereplő férfiakra a II. világháború idején és az azt követő időszakban (49).³

Az 1940-es évekből eddig csak két olyan internálási ügy dokumentumait tudtuk azonosítani, melyekben természet elleni fajtalanság miatt letartóztatott zsidó elkövetők szerepeltek. E forrásokra Szegedi Gábor – az antiszemitizmus és a szexualitás Horthy-korbéli összefonódásával foglalkozó történész – hívta föl a figyelmemet néhány évvel ezelőtt, amikor éppen a washingtoni Holokauszt Emlékmúzeum levéltárában kutatott.

A második fejezet kapcsán Erős Ferenc említi, hogy „[n]yilván érdekes volna más politikai és társadalmi orientációjú sajtótermékeket is megvizsgálni a homoszexualitás szociális reprezentációja szempontjából”, amiben szintén teljesen egyetértünk. Itt érdemes utalni Csiszár

¹ Az angol *gender* kifejezésnek a magyar kiejtést követő dzsender formájú alkalmazását – tudomásom szerint – Hadas Miklós vezette be itthon. Lásd pl. <http://www.matud.iif.hu/2016/11/15.htm>

² Forrás: Huszár Ágnes (2009) *Bevezetés a gendernyelvészetbe. Miben különbözik és miben egyezik a férfiak és a nők nyelvhasználata és kommunikációja?* Budapest: Tinta Kiadó. 9.o.

³ A pályamunkámból idézett részeknél a Meleg század c. könyv oldalszámait használom.

Gábor irodalomtörténész kutatótársam *A Redl-ügy megjelenése a korszak sajtójában* c. kitűnő tanulmányára,⁴ ahol huszonnégy magyar nyelvű napilap összehasonlító vizsgálata alapján az derült ki, hogy a konzervatív sajtó inkább elhallgatta a homoszexuális eseteket, valamint ugyanazon lapokban közel egy időben megjelenhettek jogvédő és lincshangulatú írások is.

Örülök, hogy a harmadik fejezetben vizsgált 1958-as ETT állásfoglalást Erős Ferenc a magyar pszichiátria történetének „fontos és eddig feltáratlan epizód[jának]” látja. A medikalizációs, patologizációs megközelítés valóban sokáig jellemezte a magyar pszichiátriai és pszichológiai szakirodalmat és szakértőket, akik közül például Buda Béla esetében ez a motívum többször felbukkant szakmai pályafutása során (erről egyébként személyesen is meggyőződhettem, amikor sok évvel ezelőtt szakértői interjút készíthettem vele). Bírálónak igaza van, amikor rámutat, hogy az 1958-as ETT állásfoglalás „egy tágabb kontextusba illeszkedik, amelyet érdemes volna részletesebben is vizsgálni”, többek között Ferenczi Sándor pszichoanalitikusnak és kortársainak „a homoszexualitás dekriminalizálásában és a jelenség tudományos megértésében” játszott szerepére fókuszálva. Az e témakört bemutató angol nyelvű publikációm most zajló előkészítése során arra készülök, hogy a magyarországi „pszi”-tudományokban nálam jártasabb jeles kollégákkal konzultáljak e fontos kérdésekről (például Erős Ferencsel és Borgos Annával).

Bírálónak abban is igazat kell adnom, amit a negyedik fejezetben közölt elemzésekről ír, melyek során „talán kevésbé rajzolódnak ki a szubjektív tapasztalatok, az interjúalanyok személyes életvilágának, élettörténetének, narratív identitásának individuális jellemzői”. Itt ugyanakkor arra törekedtem, hogy a homoszexuális identitást Breakwell nyomán fenyegetett identitásként kezelve „az érintettek (egy adott történelmi időszakra jellemző) megküzdési stratégiáit” (139) és azok mintázatait mutassam be (köztük az érintettek kognitív elszigeteltségének, térhasználati sajátosságainak és az általuk emelt heteroszexuális homlokzatoknak a jellemzőit). Egy nagyobb számú női mintának én is nagyon örültem volna, de sajnos nehezen tudtam elérni női interjúalanyokat, ezért is utaltam több helyen a kötetben Takács Mária *Eltitkolt évek* című remek dokumentumfilmjére, illetve Borgos Anna kutatásaira. Utólag az is megalapozott kritikának tűnik, hogy praktikus lett volna a peranyagokat és az interjúkat külön fejezetekben tárgyalni.

Erős Ferenc szerint az ötödik fejezet „nem egészen tartozik a dolgozat fő vonulatába”, pedig itt éppen a homoszexualitás szociális reprezentációjának egy nagyon különleges – és máig nehezen hozzáférhető – közegben fennmaradt lenyomataival próbáltam szembesíteni az olvasót. E fejezet kevésbé a homoszexualitás, mint inkább az intézményesített homofóbia társadalomtörténetéhez szolgáltat adalékokat, mely – a „zsidó nélküli antiszemitizmus” vagy a nem létező pirézeket sújtó társadalmi elutasítás működéséhez hasonlóan⁵ – nem elsősorban a homoszexualitásból meríti társadalmi kirekesztő erejét.

Bírálómmal egyetérték, hogy fejezeteim összeillesztése nem sikerült tökéletesen és a kötetet egy „a mai kutatásokra, viszonyokra is kitekintő záró fejezet talán még teljesebbé tette volna”. Céloom, hogy a következő években folytatva a megkezdett munkát további adalékokat szolgáltatthassak a homoszexualitás 20. századi magyarországi társadalomtörténetéhez. Ezek feldolgozása – és pályamunkám néhány részének átdolgozása – során az Erős Ferenc által értőn megfogalmazott konstruktív kritikái észrevételek megfontolására fogok törekedni.

⁴ E tanulmány pályamunkám benyújtása után jelent meg 2018-ban a *Korall* 72. számában. Lásd:

<http://www.korall.org/lapszam/72>

⁵ Ezzel kapcsolatban idézem Sik Endre kutatásait (192).

II.

Gyáni Gábor méltatva szól Kurimay Anita történész 2012-ben New Brunswickban megvédett *Sex in the „Pearl of the Danube” – The History of Queer Life, Love, and its Regulation in Budapest, 1873-1941* c. PhD értekezéséről és arra utal, hogy Kurimay Anita (aki jelenleg Assistant Professor of History, a pennsylvaniai Bryn Mawr College-ban) munkáját nem ismerem el eléggé. Szeretném hangsúlyozni, hogy Kurimay Anita munkásságát nagyra becsülöm és a kutatás során nyújtott segítségével is nagyon hálás vagyok (ahogy ez megjelenik a köszönetnyilvánításban is). Pályamunkámban többször több munkájára hivatkozom: többek között a „Tormay Cécile: A 'Nemzet Nagyasszonyának' kényelmetlen öröksége” című tanulmányára, mely a Socio.hu Társadalomtudományi Szemle általam szerkesztett *Szexualitás a társadalomban* című különszámában jelent meg 2015-ben; valamint szintén idézem a 2017-ben a *Sexualities* c. nemzetközi szakfolyóiratban közösen publikált tanulmányunkat. Természetesen hivatkozom PhD értekezésére is, például itt:

„Korábbi kutatások eredményeként immár történeti bizonyítékokkal támasztható alá, hogy Magyarországon a 20. század elejétől kezdve követhető az állami használatra készült homoszexuálislisták létezése, melyek a homoszexuális cselekmények elkövetőinek nyilvántartására szolgáltak (Kurimay 2012;” (176).

Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy PhD értekezésében Kurimay Anita – Kertbeny Károlyról szóló egyik publikációm idézése mellett – a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött „Homoszexuális egyének bevonultatása munkaszolgálatra (benne névjegyzék a fővárosi lakosokról)” című 1942-es forrás részletes ismertetése kapcsán egy lábjegyzetben köszönetet mond nekem azért, mert felhívtam e forrásra a figyelmemet (Lásd: „*I would like to thank professor Judit Takács for bringing the source to my attention*”). Könyvemben én is részletesen ismertetem ezt a forrást (igaz, magyarul), tehát Gyáni Gábornak igaza van: nyilván lehetnek az azonos források használatából adódó tartalmi átfedések munkáink között. Itt szeretném megjegyezni, hogy e különleges forrásra ugyan valóban én hívtam fel Kurimay Anita figyelmemet, ugyanakkor e forrás létezését Dombos Tamás társadalomkutató kollégám, a Háttér Társaság egyik ügyvivője fedezte fel sok évvel ezelőtt (akinek pályamunkámban köszönetet is mondok azért, mert felhívta e forrás létezésére a figyelmemet – ő volt az, aki arra ösztönzött, hogy kutatási engedélyt kérjek a Hadtörténelmi Levéltárban annak érdekében, hogy az eredeti forrást megvizsgálhassam).

Gyáni Gábor szerint utalnom kellett volna arra is, hogy Kurimay Anita volt az, aki elsőként adott „kimerítő képet” „egy 3425 főt felölelő, Szántó Jenő jóvoltából ismertté vált jegyzékről”. Kurimay valóban beillesztette disszertációjába azokat az adatokat, melyek Szántó Jenőnek a *Bőrgyógyászati, Urológiai és Venerológiai Szemlében* 1933-ban „A homoszexualitásról, különös tekintettel a budapesti viszonyokra” címmel megjelent cikkének táblázataiban szerepelnek,⁶ míg én nem ezt az utat választottam. A Szántó által közölt adatok részletezése helyett én arra az 1920-as évek végi statisztikákhoz képest megfigyelhető növekedésre hívtam föl a figyelmet, amit Szántó is jelzett. Lásd:

A cikkből kiderül, hogy a Szántó által használt statisztikákhoz „*hasonló eredetű statisztikát közölt dr. Vogl József rendőrkapitány az 1926–1929. évekről. (Turcsányi Gyula: Modern Bűnözés I. kötet). Vogl statisztikája 2000 budapesti homoszexuális férfi adatait dolgozza fel. Az utóbbi három évben tehát az ismert budapesti homoszexuálisok száma majdnem megkétszereződött (Szántó 1933b: 43)*” (41).

Emellett összehasonlítottam a Szántó által közölt adatokat és a Turcsányi-féle *Modern bűnözésben* bemutatott jellemzőket, valamint megállapítottam, hogy Pál Györgynek *A homoszexuális probléma modern megvilágításban* című 1927-es munkájában homoszexuális találkozáshelyekként bemutatott budapesti helyek visszaköszönnek Szántó homoszexuális prostitúcióval foglalkozó írásában is. – Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy Szántó

⁶ Lásd: http://mtdaportal.extra.hu/books/szanto_jeno_a_homoszexualitasrol.pdf – Letöltve: 2019-06-04

említett cikkének adatait idézte már 2007-ben például Borgos Anna is („Az *Amor lesbicus* a háború előtti orvosi irodalom tükrében” c. Kalligram-beli cikkében), aki szintén említi, hogy „Dr. Szántó közli a homoszexuális férfiak életkor, családi állapot, foglalkozás, vallás és előélet szerinti megoszlását is”. Borgos Anna még azt is hozzáfűzi ehhez, hogy „A bevallottan nem-reprezentatív mintán végzett statisztika a Magyar Királyi Társadalomegészségügyi Intézet adatai alapján készült, ’specialitása’ feltehetőleg a rendőrségi nyilvántartáshoz való kapcsolódás lehet”.

Gyáni Gábor szintén Kurimayra hivatkozva említi, hogy pályamunkámban nem merül fel, hogy „Magyarországon nem tűnik túl szigorúnak a homoszexuálisok hatósági megítélése”. Ezzel kapcsolatban például a második fejezet végén a médiareprezentációkról szólva kiemelem, hogy “[m]ai szemmel nézve szokatlannak tűnhet, hogy a természetelleni fajtalanság miatt elítéltek pénz- vagy néhány hónapos, tehát viszonylag rövid fogházbüntetést kaptak, s a vádlottak esetenként folytathatták – például lelkészi – tevékenységüket az elítélésükig, majd büntetésük letöltése után visszatérhettek korábbi munkájukhoz” (118).

Majd a negyedik fejezetben is azt írom, hogy az ötvenes években lezajlott peranyagok alapján „egy társadalmilag nem kívánatos „magaviselet” egyénileg leküzdhető megnyilvánulási formájaként került elő a homoszexuális viselkedés, ami házasságkötéssel és családalapítással a társadalmilag kívánatos irányba mozdítható – bírósági ítéletek szintjén pedig felfüggesztett börtönbüntetéssel és/vagy pénzbírsággal legalábbis kordában tartható”(62).

Ugyanakkor szociológusként arra is szerettem volna rávilágítani, hogy az akár „nem túl szigorúnak” is nevezhető hatósági megítélés társadalmi következményei hogyan hathattak az érintettekre: s erre többek között a *heteroszexuális homlokzat* normatívan sokáig kötelező építését, fenntartását hoztam példaként.

Köszönöm Gyáni Gábor felvetését azzal kapcsolatban, hogy az 1961-es dekriminalizációt érdemes a „korábbi pronatalista családpolitika elhagyásának” tágabb kontextusában is megvizsgálni. Ezt a szempontot (melyről már röviden konzultáltam egy szociálpolitika-történetben nálam jóval jártasabb kollégámmal, Szikra Dorottyával) mindenképpen figyelembe fogom venni a jövőben, többek között e témakör angol nyelvű feldolgozása során.

Egyetértek Gyáni Gáborral, hogy óvatosan kell kezelni *Az Est* – legyen bár a korszak egyik legolvasottabb napilapja – médiareprezentációs vizsgálati eredményeinek szélesebb körű általánosíthatóságát, és természetesen érdemes lenne folytatni más sajtótermékek vizsgálatát. Itt visszautalnék Csiszár Gábor *A Redl-ügy megjelenése a korszak sajtójában* c. remek munkájára, melyet már Erős Ferenc bírálataira adott válaszómban is említettem, amiből többek között az derült ki, hogy a konzervatív sajtó inkább elhallgatta a homoszexuális eseteket.

A következő, Gyáni Gábor által a kötet legértékesebb részének tekintett, „a «meleg élet» szocio-fizikai kereteit megvilágító” fejezetből Bírálóm hiányolja Géczi János *Vadnarancsok* c. kötetének a feldolgozását. E fejezet a kutatásunk során frissen föltárt levéltári források és interjúk feldolgozására épült: ezzel magyarázható itt az egyéb irodalmi, média- és kulturális reprezentációk hiánya, ezért nem került szóba pl. Eröss László *Furcsa párok* c. 1984-es kötete, vagy Galgóczi Erzsébet *Törvényen belül* c. 1980-as regénye, illetve a belőle – Egymásra nézve címmel – készült 1982-es film sem. Ezeket a munkákat – Géczi Vadnarancsaival együtt – a 2014-es *Queering Budapest* című könyvfejezetemben dolgoztam fel.⁷

Gyáni Gábor szintén hiányolja a homoszexualitás kulturális reprezentációjának elsősorban szépirodalmi anyagokból kiinduló tárgyalását: „Ennek akár csak a hatástörténeti vonatkozásai

⁷ Lásd: Takács J (2014) *Queering Budapest*. 191-210 in: Jennifer V. Evans – Matt Cook (eds.) *Queer Cities, Queer Cultures: Europe since 1945*. London: Bloomsbury.

is érdekesek lehetnek, mondjuk André Gide *Corydon* (1924) című esszéregénye esetleges hazai visszhangja”. Az irodalmi reprezentációk elemzésének fontosságára magam is föl hívtam a figyelmet (13.o.): jeles példaként említettem Csehy Zoltán *Szodoma és környéke. Homoszocialitás, barátságretorika és queer irányulások a magyar költészetben* c.2014-ben Pozsonyban kiadott enciklopédikus művét – e területet tehát meghagynám az irodalomtudományban nálam jártasabb kitűnő kollégáknak. A recepciótörténeti vizsgálódások izgalmas feladatot jelenthetnek társadalomkutatók számára is: ilyen kutatásokkal valóban érdemes lenne foglalkozni még a jövőben (bár valószínűleg praktikus lenne magyarul is megjelent művek hatásvizsgálatával kezdeni a munkát).

Gyáni Gábor hangsúlyozza, hogy a „peranyagok kivételes forrásértéke vitathatatlan a téma szempontjából” és további perek levéltári dokumentációját javasolná. Természetesen nekem is ez lett volna a célom, de a személyes adatok védelme és a levéltári anyagokhoz való hozzáférés – munkám utolsó fejezetében részletesen tárgyalt – nehézségei sok mindenben korlátoztak. Itt is csak ismételni tudom Gyáni Gábor munkámban idézett megállapításait:

„a „*demokrácia* per definitionem «*titokhiány*»” (2014:45);

„*Ha nem igyekszünk megismerni a múltbéli diktatúra mélyen titkolt tényeit, akkor nem ismerjük el jogszerű igénynek a valamikori kárvallottak információs kárpótlását sem. A múlt, helyesebben a mi múltunk így továbbra sem válik a sajátunkká, és megmarad azok fennhatósága alatt, akik egyszer már teljhatalmat szereztek felettünk*” (Gyáni 2014:50)” (174).⁸

A bírálat – melynek elején könyvészeti bevezető áttekintést hiányol, a végén pedig a freudi diskurzus bevonását – teljesen megalapozott módon vet fel kritikai észrevételeket. Ezek kapcsán szeretnék ismét hivatkozni a Bevezetésben leírtakra: miszerint

„azoknak a friss kutatási eredményeknek az összegzésére töreksz[em], melyek *A homoszexualitás 20. századi társadalomtörténete az 1990 előtti Magyarországon* című többéves kutatás keretében születtek” (20).

A homoszexualitás 20. századi magyarországi társadalomtörténetének megalkotását én egy olyan folyamatnak látom, ami nem lehet egyszemélyes vállalkozás, csakis többek – köztük (államilag támogatott és nem támogatott) levéltárosok, történészek, irodalomtörténészek, pszichológusok, kisebbségkutatók, jogászok, dzsender- és társadalomkutatók etc. – közös erőfeszítésének eredménye; nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a kutatás során történetileg szerencsés módon lehetőségünk volt még számos érintettel is kapcsolatba lépni és velük együttműködni. Fontos tehát hangsúlyoznom, hogy én csak adalékokkal szolgálhattam egy nagyobb társadalomtörténeti vállalkozás kisebb részeihez – és természetesen úgy gondolom, hogy ezt a munkát még folytatni kellene. Azzal kapcsolatban azonban, hogy a gyakorlatban folytatni tudom-e ezt a munkát az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetében, e sorok írásakor (2019 júniusában) sajnos teljes a bizonytalanság – s persze azzal is tisztában vagyok, hogy ez csak egy kis része a nagyobb bizonytalanságnak...

⁸ Lásd még: https://socio.hu/uploads/files/2018_1szalai/27_takacs.pdf (182. o.)

III.

Hadas Miklós bírálatában említi, hogy pályamunkám megalapozhat további magyarországi kutatásokat: szeretném remélni, hogy sor kerülhet további ilyen jellegű hazai kutatásokra és azt is, hogy módon lesz nekem is ilyen kutatások folytatására, illetve a már eddig összegyűjtött anyagok alapján további adalékok közzétételére (például az MSZMP-ből homoszexualitásuk miatt kizártak eseteiről). Örömmel olvastam munkám érdemeire utaló elismerő szavait, ugyanakkor megalapozottnak találtam kritikus észrevételeit is.

Hadas Miklós szerint a kötetben közölt interjúelemzésekkel nem sikerült kellően alátámasztanom a „szexuális tapasztalatok” tér- és időbeli, valamint szociokulturális környezettől függő változatosságát: az általam elemzett interjúanyag valóban erről a változatosságról árulkodott, ám lehetséges, hogy ezt nem sikerült elég meggyőző módon bemutatnom a fejezetben. Azt azonban hangsúlyoztam, hogy

a szexualitás heteronormatív szocializációs keretbe foglalt társadalmilag alapértelmezett beállítása ebben az időszakban kizárólag a heteroszexualitás lehetett (167).

Ezért a szexuális tapasztalatok változatosságának megnyilvánulásaként értelmezhető, hogy az interjúalanyok

életük során akár többször is elmozdultak a különböző önazonosításra szolgáló referenciapontok között, így semmiképpen nem mondhatják magukról, hogy kizárólag ilyenek vagy olyanok lennének: eddigi életükre visszatekintve a homoszexuális és heteroszexuális kategóriákkal legfeljebb egyes életszakaszaikat jellemezhetnék (167).

Hadas Miklós azt is megjegyzi, hogy „a két téma (a meleg mindennapok és a büntetőperek) összevonása, valamint a kommunizmus csaknem négy évtizedének differenciálatlan kezelése miatt ez a fejezet némileg elnagyolttá vált”. (Az utóbbi ponttal kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy az utolsó fejezetben tárgyalom a Rákosi-éra és a Kádár-kor különbségeit – legalábbis az állambiztonsági szolgálatok működési elvei és gyakorlatai tekintetében.) Mindkét jelzett problémakör kezelését segítette volna az Erős Ferenc opponensi véleményében felvetett megoldási lehetőség, mely szerint két külön fejezetben lehetett volna tárgyalni az interjúk elemzését, illetve a peranyagok vizsgálatának eredményeit.

Az Est vizsgálata kapcsán Hadas Miklós azt említi, hogy „az elemzés nem fűr elég mélyre”. Bár az intézményesített tudásmintázatok tettenérése, mely a foucault-i diskurzuselemzés sajátja, talán az elvártnál kevésbé jellemezte a fejezetet, az általam felvázolt képből – mellyel kapcsolatban hangsúlyoztam annak „kiegészíthető és kiegészítendő” (116) voltát – mindenképpen kitűnt a „téma sokszínű és széles spektrumú megjelenítése”(116); s ez alapján elmondható, hogy

„a bemutatott nemi-határáthágó jelenségek általában a mindennapi élet kevésbé értett, szokatlan, néha talán ijesztő, ám társadalmilag többnyire veszélytelen és egyénileg is gyakran tolerálható részeként jelentek meg” (116).

A több mint ötszáz vizsgált cikk közül, ahol a női és férfiszerepek olyan megnyilvánulási formáiról esett szó, melyek az adott időszakban normabontóként tűnhettek föl, 135 részletes tematikus feldolgozásának az eredményét tettem itt közzé: egyes témakörök (pl. a hadifogolyszínházak vagy Lili Elbe története) kapcsán végeztem „mélyebb fűrásokat”, de további esetek részletesebb tárgyalása még inkább szétfeszítette volna e fejezet kereteit (ami így is a leghosszabb rész lett). E fejezet anyagát egészítheti majd ki az a közel 100 további – szintén *Az Est*-ben megjelent – cikkre épülő vizsgálat egy tervezett publikációban, melynek célja a homoszexualitással kapcsolatos médiareprezentációkból kirajzolódó kép további finomítása lesz.

Bírálom kifogásolta, hogy a „mű nem tesz egyértelmű különbséget az LGBT+ egyes alkategóriái között”. Az „LMBT+” alkategóriák merev elkülönítését ebben a kontextusban nem

tartottam feltétlenül célravezetőnek: egyrészt az időközben megszületett számos (al)kategóriát, melyek közül több vitatott az érintettek által is, nehezen lehetne száz évvel korábbra visszavetíteni; másrészt *Az Est* médiareprezentációi éppen arról tanúskodtak, hogy a nemiszerep-áthágások tág kategóriájába ebben az időszakban épp úgy belekerülhettek például Tormay Cécile és Zichy Rafaelné kapcsolatának „*furcsa*” mozzanatai vagy a nadrágviselésre vetemedő nők, mint Lili Elbe, a nővé átlényegülő dán festő vagy az „*inkább férfi, mint nő*” felvidéki apáca esetei. Emellett azért is fontosnak tűnt a nem csupán homoszexualitás-specifikus médiareprezentációk vizsgálata, mert ezekben is tetten lehetett már érni „a nemiszerep-áthágások medikalizált kezelésének tényerését”(115), ami a következő – a homoszexualitás magyarországi dekriminalizációjának hátterével foglalkozó – fejezet egyik központi motívuma lett.

Hadas Miklós úgy látja, hogy munkám a negatív társadalmi recepció jelentőségét túlhangsúlyozva „túlásagosan sötét színekkel festi le tárgyát”. Ebben az összefüggésben ugyan nehéz eltalálni, mi lett volna a nem „túlásagosan sötét” színezés, ugyanakkor fontosnak tartom megjegyezni, hogy a sötétebbnek érzett tónus összefügghet a felhasznált források – különösen a peranyagok – jellegével, ahogy erre a Bevezetésben is utaltam:

A felhasznált források – melyek hozzáférhetősége változhat és kutatásunk időtartama alatt változott is – természetesen nagymértékben meghatározták az eredmények tartalmát. Jelen kötet ennek következtében elsősorban az elutasító társadalmi környezet kényszereire összpontosít, s arányaiban kisebb részben szól az érintetteknek e kényszerekkel való megküzdési stratégiáiról (21-22).

Mindezzel összefüggésben különös jelentőséggel bírt, hogy munkámban az érintettek nézőpontját is minél hozzáférhetőbbé tegyem, akik számára

a nem heteroszexuális irányultság egyéni szintű felismerése egybeesett a kérdéskör egyfajta társadalmi szintű félreismerésével (168).

Az érintettek számára pedig talán nem tűnt eltúlzottnak különösen a perekről szóló részek sötétebb tónusa, ahogy erről a harmadik fejezet végén szereplő levélből is értesülhetünk, amit egy meleg férfitől kaptam az egyik előadásom után:

meghallgattam az 50-es években folytatott homoszexuális perekről szóló megrázó előadásodat. Talán a mai fülnek kissé viccesnek tűnnek azok a szakkifejezések és részletekbe menő vájkálások, amiket a periratok felolvasása során hallhatott a közönség. Sokan derültek is az abszurd mondatokon, amelyek azt taglalták, hogy ki mit tett pontosan a szexuális aktus során. Én azonban nem éreztem ilyen viccesnek a témát, mert arra az emberre gondoltam, aki ott ült meghurcolva, megalázva a vádlottak padján és rettegve várta az ítéletet. Talán maga is elhitte, amit a társadalom ezzel a bírósági eljárással sugallt, hogy ő egy perverz, a közösségre veszélyt jelentő, tisztességtelen ember. Valószínűleg ezeknek a homoszexuális férfiaknak eszébe sem jutott, hogy ők az áldozatok és a törvényhozó a bűnös, mert a magánéletük senki másra nem tartozó területén avatkozik be az életükbe (169).

Hadas Miklós szerint „az értekezés téma- és nézőpontválasztásának eredetiség[e], változatosság[a] és sokszínűség[e]” egyben problémaforrás is abban a tekintetben, hogy „a mű némileg töredezetté vál[t]”, ezért szívesen látott volna egy zárófejezetet a kötet végén. Egy ilyen zárófejezetben valóban sor kerülhetett volna „a homoszexualitás 20. századi magyarországi társadalmi felügyeletének vizsgálata során középpontba állított altémák, illetve az alkalmazott vizsgálati szempontok [szintézis igényű rekonstruálására]” abban az esetben, ha a korábbi részekben bemutatott eredményekből kibontakozott volna a – Bírálom által hiányolt – „nagy narratíva” lehetősége. Ám számomra ezek az eredmények egyelőre olyan mozaikszerű adalékokként jelennek meg, melyek több „kisebb narratívát” felvillantva arra sarkalnak, hogy tovább dolgozzak, és további adalékok feltárása, feldolgozása által folyamatosan bővísem egy(re) átfogóbb értelmezés(ek) felé az empirikus anyagokból kibontakozó narratívák köreit. Ezért szeretnék itt is

hangot adni ama reményemnek, hogy e kötet megjelenését újabb munkák követhetik majd, ahol – a jelen kötet aránytalanságainak és hibáinak javításán túl – sor kerülhet további kutatási eredmények közlésére (26).

Egyetértek Hadas Miklóssal abban, hogy „analitikusan különbséget kell tennünk a törvényi szabályozás és a társadalmi megítélés között”. Bírálom szerint „[n]ilvánvaló ugyanis, hogy az utóbbi többnyire évtizedekkel követi az előbbit”. Munkámban hangsúlyoztam, hogy hazánkban a homoszexualitás magánügyként való elgondolására jogilag csak a homoszexuális cselekmények általános büntethetőségének 1961-es eltörlése után nyílhatott mód, de az 1961 után hatályos büntetőtörvény is óvatosságra inthette az érintetteket, hiszen

kiemelt büntetést helyezett kilátásba botránykeltő – azaz akár minimális nyilvánosságot elérő – elkövetés esetére (12).

Valamint azt is, hogy a

homoszexuális gyakorlatok jogi kezelésében a társadalmi károkozás potenciális veszélyére való hivatkozás hosszú évtizedekig erősebb érvnek mutatkozott, mint a magánélet tiszteletben tartása (31).

Az állam normalizáló szerepével, illetve a strukturális stigma – azaz az állami és magánintézmények egyes stigmatizált társadalmi csoportok lehetőségeit korlátozó eljárás- és szabályrendszerei – működésével több korábbi munkában is foglalkoztunk. 2012-ben például azt fogalmaztuk meg európai empirikus (ESS – *European Social Survey*) adatok összehasonlító elemzése alapján az „egyenjogúsítás és a homofóbia csökkenése közötti összefüggés közpolitikai üzenete[ként]”, hogy „a politikai döntéshozóknak akkor is a jogegyenlőség és a nyitott, befogadó társadalom minél teljesebb megvalósítása érdekében kell fellépniük, ha ennek nem feltétlenül kedvez éppen az adott időszakban jellemző társadalmi légkör”.⁹

Végül még egyszer köszönöm mindhárom kiváló Opponensem támogató véleményét és tisztelettel kérem válaszom elfogadását.

2019. június 18.

Takács Judit

⁹ Forrás: Takács Judit – Szalma Ivett (2012) Homofóbia és az azonos nemű partnerkapcsolatok intézményesítettsége Európában. *Szociológiai Szemle* 2012, 22 (1): 61–88. 64.o.